

Dr. sc. Adi ĆOROVIĆ, dipl. ing. arh,

Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika BiH

ARHITEKTONSKO NASLIJEĐE TUZLANSKOG KRAJA U KONTEKSTU ARHITEKTONSKOG NASLIJEĐA KRAJA XIX I XX VIJEKA U BOSNI I HERCEGOVINI

***Apstrakt:** Uspostavom austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini 1878. godine, mijenjaju se političke, ekonomske, socijalne i kulturne pretpostavke razvoja bosanskohercegovačkog društva, a što se uveliko odrazilo na arhitektonsko stvaralaštvo. Uspostavlja se nova infrastruktura, školski sistem i bilježi se do tada neviđen privredni razvoj. Tako što se snažno reflektovalo na fizionomiju urbanih centara koji bilježe metamorfozu. Pored Sarajeva kao glavnog grada, Tuzla dobija na sve većem značaju jer su se tu nalazili važni prirodni resursi na osnovu kojih se razvijala industrija, a ujedno je predstavlja najistureniji veliki urbani centar prema Istoku. Broj stranaca koji su pridonosili općem privrednom i kulturnom razvoju je rastao, a broj nepismenih je opadao.*

Vezano za arhitektonsko stvaralaštvo, pored izgradnje stambenih radničkih naselja, velika pažnja je poklanjana gradnji javnih administrativnih, ugostiteljskih i vojnih objekata, a velika pažnja se poklanjala formi koja je trebala predstavljati snagu nove uprave i simbolizirati evropske težnje.

U skladu s tim, razvoj arhitektonskog stvaralaštva tuzlanskog kraja je išao u korak sa tadašnjim savremenim kretanjima, ne samo u Bosni i Hercegovini i Sarajevu kao najznačajnijem centru, već i u ostatku Centralne Evrope.

***Ključne riječi:** Arhitektonsko naslijeđe, Tuzlanski kraj, XIX i XX vijek, Bosna i Hercegovina*

Počevši od 1878. godine, dakle od trenutka uspostave austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, Tuzla u privrednom i političkom smislu postaje sve značajnija. Tu su prisutni značajni prirodni resursi (so i ugalj), a u političkom smislu značaj je porastao s obzirom na činjenicu da se radilo o

najisturenijem urbanom središtu prema Istoku.¹ To je za posljedicu imalo izmjenu socijalne strukture stanovništva. Poljoprivredna djelatnost je postepeno opadala, s obzirom na doseljavanje poljodjelatnika koji su pretvarani u industrijske radnike. Pored toga, u Tuzli je postojalo građanstvo, a taj sloj je povećavan usljed doseljavanja ljudi iz svih dijelova nekadašnje Monarhije. Oni su bili pripadnici činovničkog i vojnog aparata, intelektualci različitih profila i zanimanja i privrednici. Od 1885. godine broj stranaca u Tuzli je iznosio 665 (9,1%), a do 1910. godine on se popeo na brojku od 3.049 stranaca (35,6%).² Godine 1895. broj stanovnika u Tuzli je porastao na 10.217, a govorilo se desetak jezika (bosanski, njemački, mađarski, češki, slovački, poljski, španski, italijanski, slovenački, rusinski...)³ Do 1910. godine, zahvaljujući efikasnom školskom sistemu, broj pismenih stanovnika se znatno povećao i Tuzla je postala treći grad po broju pismenih u BiH.⁴ S tim u vezi, već krajem 19. vijeka u Tuzli je postojao veliki broj škola: 3 narodne osnovne škole, 12 mekteba, jedna Pravoslavna i dvije Katoličke osnovne škole. U funkciji su bile i srednje škole: Trgovačka i Viša djevojačka škola, Medresa i Gimnazija izgrađena 1899. godine.⁵

U Siminom Hanu je 1885. godine puštena u rad prva solana u Bosni i Hercegovini, dok je druga započela sa radom 1891. godine u Kreki. Godine 1887. podignuta je Prva bosanska fabrika špirita i rafinerija, a grad Tuzla je postala centar Okruga koji je zauzimao prostor Sjeveroistočne Bosne.⁶

Izmjena socijalne strukture i rast industrijske proizvodnje uticali su i na različit kulturni razvoj u svim oblastima i nove potrebe. To je vidljivo u svim oblastima, pa tako i u oblasti arhitektonskog stvaralaštva, scenske, muzičke i drugih umjetnosti.

Pri Dobrovoljnom vatrogasnom društvu (1883), oformljena je i Kulturno-zabavna sekcija s pleh muzikom. Tri godine kasnije osnovano je Pjevačko društvo Majevice i otvorena je Štamparija. U Tuzli je djelovalo nekoliko čitaonica sa nacionalnim predznakom, a novinski fond je dopreman iz Carigrada, Zagreba i Beograda. Godine 1898. osnovano je Pozorište koje je djelovalo u zgradi hotela Grand.⁷

¹ Sead Selimović, Senaid Hadžić. Tuzlanski kraj 1851-1991, demografske i socijalne promjene. Tuzla: "OFF-SET", 2007., str. 5 i 6.

² Ibidem, str. 127, 123, 124.

³ Suad i Nihad Buljugić. *Tuzla, sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 2010. godina, str. 89

⁴ ibidem, str. 93

⁵ ibidem, str. 92

⁶ ibidem, str. 37

⁷ ibidem, str. 92

Vezano za arhitektonsko stvaralaštvo, austrougarska uprava je, pored izgradnje funkcionalnih radničkih stambenih kolonija, uložila velika finansijska sredstva i stvaralačku energiju u izgradnju javnih objekata za potrebe administrativno-upravnog i vojnog aparata. Posebna pažnja se poklanjala vanjskom izgledu i dekoraciji: Monumentalni karakter građevina je trebao biti simbol snage i autoriteta nove uprave. Tako su podignuti objekti Gradskog vodovoda, Civilne i vojne bolnice, Djevojačke škole, Okružne pošte, Okružnog suda, hoteli, Željeznička stanica, Komanda štaba, dva vojnočka logora, Oficirska kasarna, Tržni centar, Banka Gimnazija, tri narodne osnovne škole i drugi objekti.⁸

Arhitektonsko-urbanistički razvoj Tuzle s kraja XIX vijeka je uvjetovan događajem koji se zbio krajem osmanskog perioda, odnosno 1871. godine kada je izbio veliki požar koji je razorio staru Čaršiju u Tuzli. Na tom prostoru je, po austrougarskom Regulacionom planu, do kraja 19. vijeka izgrađena nova Čaršija sa pijacom, dućanima, zanatskim radnjama, ali i upravnim, javnim, stambenim i drugim objektima.⁹

Gradili su se javni, administrativni, upravni, stambeni, stambeno-poslovni, vojni, zdravstveni, ugostiteljsko-turistički, trgovački, industrijski i drugi objekti, ali i vjerski objekti koji su u novom dobu odražavali i novi duh vremena.

Jedan od prvih objekata izgrađenih početkom austrougarskog perioda u Tuzli predstavlja Saborni hram Uspenja Presvete Bogorodice (**fotografija 1**), čija gradnja ujedno predstavlja i sponu sa prethodnim historijskim periodom. Radi se o dovršetku gradnje vjerskog objekta, s obzirom da je gradnja započeta 1874, a završena 1882. godine. Plan za novu crkvu napravio je inženjer Anton Linardović rodom iz Sinja, a izgradnju je vodio Taso Naumoviću iz Šapca, koji je doveo majstore predvođene Ristom Nedeljkovićem. Početkom austrougarskog perioda Car Franjo Josip I priložio je za izgradnju 600 forinti, a Risto Nedeljković je nastavio poduhvat sa italijanom Leopoldom Zafanijem. U pogledu stila, vjerski objekat je građen u neoklasicističkom stilu, pravougaone osnove sa pet neobizantijskih kupola na tamburima, polukružnom apsidom i zvonikom. Saborna crkva u Tuzli pripada tipu jednobrodne crkve sa pripratom, naosom i oltarskim prostorom.¹⁰

⁸ ibidem, str. 91

⁹ Tada je obustavljena i primitivna proizvodnja soli na Sonom trgu - ibidem, str. 94

¹⁰ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Sabornog hrama Uspenja Presvete Bogorodice sa pokretnim naslijeđem u Tuzli nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 07. do 13. jula 2009. godine u Sarajevu

Samostan sestara Kćeri Božje ljubavi na Josipovcu kod Tuzle, sagrađen je 1886. godine. Radi se o vjerovatno jedinstvenom primjeru očuvane gradnje predviđene za veliki broj ljudi, ali i veliki broj domaćih životinja unutar jednog objekta. Posebno je zanimljivo što je ostvarenje posjedovalo značajke duhovnosti samostana, ali istovremeno profanosti ekonomije.

Nadbiskup Josip Stadler poziva Sestre Kćeri Božje ljubavi 1882. godine, koje u Sarajevu grade Zavod sv. Josipa i Marijin zavod. U Tuzli osnivaju institucije na tri odvojena lokaliteta, od kojih je jedan Josipovac (1883. osnivaju školu, 1885. Zavod i 1884. samostan Emaus na Breški kod Tuzle). U samostanskom objektu na Josipovcu, koji nakon nacionalizacije postaje državna svojina, prvo se smjestila Voćarska škola, a u šezdesetim godinama 20. vijeka objekat je pregrađen u stambene jedinice i još uvijek u objektu živi nekoliko porodica.

Originalna arhitektonska fizionomija je poznata zahvaljujući originalnim austrougarskim nacrtima, a od 1947. godine se vrše transformacije. Stihijski izvedene pregrade i dogradnje su pretežno reverzibilnog karaktera i stoga se može utvrditi da su integritet i autentičnost objekta u znatnoj mjeri očuvani.¹¹

Šarena (Časna, Atik, Gradska, Behram-begova) džamija (**fotografija 2**) izgrađena je također tokom austrougarskog perioda 1888. godine na mjestu gdje je bila najstarija tuzlanska džamija izgrađena prije 1533. godine. Džamija, medresa i mekteb izgorjeli su u požaru koji je zadesio Donju Tuzlu 1871. godine. Projektant Franc Mihanović nudi rijedak primjer džamije izvedene u pseudomaurskom duhu sa specifičnim slikanim dekoracijama koje su djelimično očuvane do danas. Radi se o jednodimenzionalnoj potkropnoj džamiji (danas četverovodnoj), koja je zbog bihromatske horizontalne obrade prozvana Šarenom džamijom. U istom duhu je izvedena i Behram-begova medresa 1893. godine. Zgrada Medrese u toku 1973/1974. godine počela je propadati, te je srušena. Spajanje tradicijske arhitekture i stranih utjecaja rezultirali su stvaranjem posebnog arhitektonskog izraza i jedne od, u pogledu stila, najintrigantnijih ostvarenja iz tog vremena iz domena gradnje vjerskih objekata u Bosni i Hercegovini. Akademski slikar M. Ekmečić je inicirao je restauraciju ulaznog portala u medresu, krajem februara 1975. godine.¹²

¹¹ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Samostana sestara Kćeri Božje ljubavi Josipovac u Tuzli nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 04. do 07. novembra 2014. godine u Sarajevu

¹² Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Graditeljske cjeline - Šarene (Časna, Atik, Gradska, Behram-begova) džamije sa haremom, ulazni portal i mjesto Behram-begove medrese u Tuzli nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 09. do 12. februara 2010. godine u Sarajevu

Gradnje u pseudomaurskom duhu nisu bile rijetke u Tuzlanskom kraju: Vijećnica u Gračanici (**fotografija 3**) izvedena 1887. godine¹³, znatno prije završetka čuvene sarajevske Vijećnice, izvedene u istom stilu.

U Tuzlanskom kraju dakle postoje očuvane i zaštićene rijetke tipologije gradnje vjerskih objekata vezanih za austrougarski period koje u drugim centrima u BiH nisu postojali ili nisu očuvani, i stoga imaju posebnu vrijednost.

Što se tiče industrijskih postrojenja, zgrada Tuzlanske pivare je izgrađena 1884. godine na Podgradini, istočno od centralnog dijela Tuzle, na putu prema Brčanskoj malti. Njen tadašnji kapacitet proizvodnje je iznosio 3000 hektolitara piva i 100 tona ječma za preradu u slad. Od 1893. godine ulazi u sastav Sarajevske akcionarske pivarske industrije.¹⁴

U Sarajevu je uporedo izvedena Fabrike piva na Bistriku (1881/82) sa obilježjima historicističke arhitekture. Gotovo istovremeno je izvedena još jedna fabrika piva uz Koševski potok (1882), s tim da je u istoj zgradi, bogatog historijskog razvoja koji podrazumijeva i radničko sindikalno organizovanje, osnivanje značajnih političkih i kulturnih organizacija, danas smještena Kinoteka BiH.¹⁵

Godinu dana nakon izgradnje Tuzlanske pivare, 1885. godine, podignuta je prva Solana u Tuzli u Siminom Hanu (**fotografija 4**). Već prve godine proizvedeno je 1850 tona varene soli, s tim da su do 1890. godine prošireni kapaciteti, te je proizvodnja povećana na 5000 tona. Zbog velikog značaja, solana je nazvana po Franji Josipu I.¹⁶

Godine 1891. podignuta je i druga Solana u Tuzli - Kreka.¹⁷ Solana u Kreki sa dva proizvodna kazana bila je modernija od solane u Siminom Hanu. Godišnji kapacitet je iznosio oko 2000 tona. Do 1952. godine u Solani Kreka bilo je izgrađeno 12 proizvodnih kazana i sedam visokih industrijskih dimnjaka. Odlukom o prestanku proizvodnje soli u starim pogonima svi dimnjaci i proizvodni objekti sa kazanima su porušeni. Izuzetak tome su tri kazana i jedan

¹³ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Konaka – Vijećnice u Gračanici nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 08. do 11. septembra 2009. godine u Sarajevu

¹⁴ Suad i Nihad Buljugić. *Tuzla, sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 2010. godina, str. 100.

¹⁵ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju zgrade Radničkog doma (Kinoteka) u Alipašinoj ulici br. 19 u Sarajevu nacionalnim spomenikom sa sjednice održane od 25. do 26. aprila 2013. godine u Sarajevu

¹⁶ Suad i Nihad Buljugić. *Tuzla, sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 2010. godina, str. 104.

¹⁷ ibidem, str. 114.

dimnjak sagrađeni 1952. godine koji su ostali u sastavu Muzeja Fabrike soli Tuzla.¹⁸

Razvoj industrijske proizvodnje je sa sobom nosio i razvoj infrastrukture, te je iz tog razloga 1886. godine puštena u redovan saobraćaj željeznička pruga Simin Han – Doboj¹⁹, koja je davala nove razvojne perspektive kompletnog Tuzlanskog okruga. S tim u vezi je izgradnja Željezničke stanice u Donjoj Tuzli iz 1886. godine. Objekat se nalazio na lokaciji Polje desno od glavne Binertove ulice, preko puta današnje zgrade MUP-a Tuzla. Radilo se o prostranoj i funkcionalnoj zgradi sa svim standardnim sadržajima i pomoćnim objektima. Svi objekti su srušeni, a ostao je samo uređeni Park sa stazama i klupama.²⁰

U Lukavcu pored Tuzle je 1885/1886. godine izvedena je zgrada Željezničke stanice **(fotografija 5)**, koja danas predstavlja najstarije ostvarenje iz tog perioda u Lukavcu.²¹

Željeznička stanica u Lukavcu je uporediva sa Željezničkom stanicom na Bistriku u Sarajevu²², a u pogledu stilske izvedbe i koncepta sa vilom Miklau u Sarajevu, čija je forma bila podređena logici funkcije, pod uticajem engleskih arhitekata iz devedesetih godina XIX vijeka, koji napuštajući raskošni "viktorijanski stil", počinju da projektuju "u mjerilu čovjeka".²³

Zajednička karakteristika sa sličnim industrijskim objektima građenim u većim centrima poput Sarajeva je bila izražena funkcionalnost, historicistički duh gradnje, ali bez posebno izraženih

¹⁸ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Industrijskog naslijeđa – Proizvodnje soli u Tuzli nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 20. do 27. novembra 2007. godine u Sarajevu

¹⁹ Suad i Nihad Buljugić. *Tuzla, sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 2010. godina, str. 104

²⁰ ibidem, str. 106

²¹ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Historijske građevine – Stare željezničke stanice, općina Lukavac nacionalnim spomenikom sa sjednice održane od 16. do 18. novembra 2015 godine u Sarajevu

²² Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Zgrade željezničke stanice Bistrik u Sarajevu nacionalnim spomenikom sa sjednice održane jula 2006 godine u Sarajevu

²³ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Komplexa vila iz austrougarskog perioda u Petrakijinoj ulici (Vila Mandić, vila Heinricha Reitera, vila Hermine Radisch i vila Forstratha Miklaua) u Sarajevu sa sjednice održane tokom marta 2009. godine u Sarajevu, Krzović Ibrahim (2004). *Arhitektura secesije u Bosni i Hercegovini*. Kulturno naslijeđe, Sarajevo;

Adi Ćorović. *Kulturno naslijeđe Lukavca u kontekstu arhitektonskog naslijeđa kraja XIX i XX vijeka u Bosni i Hercegovini*. Lukavac: Naučna konferencija Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac. Lukavac: Zavod za zaštitu kulturnog i prirodnog naslijeđa Kantona Tuzla, 31.10.2015. godine

estetskih ili monumentalnih aspiracija, kakve su bile prisutne kada su se gradili kulturni, vjerski, upravno-administrativni ili drugi objekti tokom istog perioda.²⁴

U Tuzli su u tom periodu građeni gotovo svi tipovi objekata prisutni u ostatku Monarhije: Okružni sud u Tuzli je izgrađen 1896. godine u historicističkom duhu kao dvospratna uglovnica. Zgrada se nalazila u Binertovoj ulici, kasnije nazvanoj Korzo. Zgrada je imala sale za suđenje, urede za sudije, advokate, administraciju i drugo osoblje. U podrumu i na tavanu su smještene arhive. Za ovaj objekat su vezani poznati sudski procesi gdje su procesuirani radnici i rudari protagonisti Husinske bune i štrajka u rudniku Kreka iz 1920, odnosno 1922. godine. Zgrada *Starog suda* se tokom druge polovine XX vijeka našla u zoni slijeganja u centralnom dijelu grada, te je nakon nekoliko sanacija nepopravljivo oštećena, te je srušena.²⁵

Sa druge strane, prva „Palata pravde“ u Sarajevu, površine 625m², je izvedena po projektu Karla Paneka iz 1890/91. godine²⁶ i uporediva je sa Okružnim sudom u Tuzli iz 1896. godine, s obzirom na funkcionalne karakteristike i historicistički duh.

Kasnije se u Sarajevu, počevši od 1912. godine gradi monumentalna Palata pravde po prerađenom pobjedničkom konkursnom projektu „Recht und Gerecht“, Hansa Glasera i Alfreda Kraupe iz Beča, od strane Karla Paržika.²⁷ Objekat istina predstavlja najznačajnije i najmonumentalnije ostvarenje iz tog vremena, ali se ponovo radi o istoj arhitektonsko-stvaralačkoj matrici, gdje je aksiom predstavljalo pravilo da se objekti tog tipa grade u strogom historicističkom maniru.

Krajem XIX vijeka u Tuzli je podignut prvi hotel „Maks“, vlasnika Karla Maksa, jednospratna uglovnica u strogom centru grada jednostavne izvedbe sa horizontalnim nizom prozora, u blizini Turalibegove džamije. Izgradnjom novih

²⁴ Adi Ćorović. *Kulturno naslijeđe Lukavca u kontekstu arhitektonskog naslijeđa kraja XIX i XX vijeka u Bosni i Hercegovini*. Lukavac: Naučna konferencija Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac. Lukavac: Zavod za zaštitu kulturnog i prirodnog naslijeđa Kantona Tuzla, 31.10.2015. godine

²⁵ Na tom mjestu je 1997. godine izvedena stambeno-poslovna trospratnica - Suad i Nihad Buljugić. *Tuzla, sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 2010. godina, str. 134

²⁶ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Palate pravde u Sarajevu nacionalnim spomenikom sa sjednice održane 21.12. 2018. godine u Sarajevu

²⁷ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Palate pravde u Sarajevu nacionalnim spomenikom sa sjednice održane 21.12. 2018. godine u Sarajevu

i većih hotela, gubi na značaju i mijenja namjenu, te se pretvara u kafanu, a danas je u njemu smješten poznati Tuzlanski restoran.²⁸

Pored hotela „Maks“, 1908. godine izvedena je luksuzna trospratna uglovnica za potrebe Bečke banke (Wiena bank), koja je bila poznata kao Šusterova palata. Kasnije u ovoj zgradi su bili smješteni predstavništva Hrvatske banke, Štamparsko-izdavačka kuća „Grafičar“ i Muzej Istočne Bosne. Danas se u objektu nalazi filijala banke Volksbank²⁹, danas Sberbank.

Četiri godine kasnije, 1912. godine u Sarajevu su izvedene zgrade Hrvatske centralne banke i Filijale austrougarske banke.³⁰ Vezano za *Wiena bank* u Tuzli, posebno je zanimljiva Hrvatska centralna banka u ulici Zelenih beretki u Sarajevu, projektanta J. Vancaša ili R. Tonniesa.³¹ Kao i u Tuzli, radi se o trospratnoj uglovnici sa naglašenim vertikalnim elementom na križanju. Posebnu zanimljivost predstavlja da su u to vrijeme J. Vancaš i R. Tonnies bili okrenuti ka novim stilskim izrazima (secesija i bosanski slog), ali u ovom slučaju se radi o historicističkoj reminiscenciji, iako je moguće uočiti skromne floralne dekorativne elemente na fasadi, a toranj otkriva određeni uticaj secesije.³² Ipak, prevladavaju historicistički elementi - u visini tri sprata uočljiva su četiri plitka i kanelirana pilastra koji drže arhitrav i naglašeni timpanon. Slična kolebanja su prisutna i na primjeru Filijale austrougarske banke u Sarajevu.³³ Historicistički – klasicistički manir je dugo vremena bio vezan za monumentalnu arhitekturu zgrada namijenjenih za banke, i to se osjećalo i u narednom historijskom periodu, nakon završetka I svjetskog rata.³⁴

Arhitektonsko naslijeđe Tuzlanskog s kraja XIX i s početka XX vijeka se može posmatrati sa više aspekata, između ostalog i iz ugla razvoja objekata namijenjenih scenskim umjetnostima, ali i razvoja secesije u Bosni i Hercegovini.

²⁸ Suad i Nihad Buljugić. *Tuzla, sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 2010. godina, str. 128

²⁹ ibidem, str. 128

³⁰ Ibrahim Krzović. *Arhitektura secesije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Kulturno naslijeđe, 2004. godine, str. 101 i 102

³¹ ibidem, str. 101 i 102

³² ibidem, str. 101 i 102

³³ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Banke na Obali (bivši Objekat Filijale austrougarske banke) u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 01. do 04. decembra 2009. godine u Sarajevu

³⁴ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Zgrada Narodne (Centralne) banke u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 01. do 04. decembra 2009. godine u Sarajevu

Podsjetimo, u Sarajevu krajem osmanskog perioda 1870. godine, u Despića kući je bilo u funkciji prvo pozorište u Bosni i Hercegovini, i tu su se odigravale predstave sve do početka austrougarskog perioda, odnosno 1878. godine. Taj fenomen je vezan i za pojavu nove građanske klase, koja se trudila da asimilira evropske manire i običaje.³⁵

U Tuzli je zgrada Kina Centar (izvorno ime „Koloseum”) (**fotografija 6**) izvedena prije 1912. godine po projektu ing. Niko Mitrović i to je bila jedna od prvih zgrada namjenski projektovanih za prikazivanje filmova u Bosni i Hercegovini. Stambeno-poslovni objekat u kojem su prizemlje i dio sprata bili namijenjeni prikazivanju filmova je izveden u duhu secesije, a projektovano je za potrebe trgovačke porodice Jovanović, koja je bila pokretač društvenog života u Tuzli tokom XIX i početkom XX vijeka.

Fasadna platna su obrađena tako da se jasno prepoznaje Secesijski duh u kompoziciji Zapadne i južne fasade: Duža zapadna fasada podijeljena je u 7 vertikala, sa prozorskim otvorima koje se izmjenjuju sa lezenama. Kapiteli lezena pojavljuju se u zabatu naglašavajući vertikalni ritam. Ograda balkona na fasadi je izvedena u maniru secesije u kombinaciji pravilnih i izvijenih čeličnih šipki.³⁶

Gotovo istovremeno u Sarajevu je izvedena zgrada Kina Apolo (**fotografija 7**), po projektu Ludviga Hubera u duhu geometrijske secesije, a objekat se vodi kao prvo namjenski projektovano kino u Bosni i Hercegovini.³⁷

Kontinuitet gradnje polifunkcionalnih objekata, pogodnih za razvoj scenskih umjetnosti u centralnom gradskom tkivu Tuzle se može pratiti i nakon izgradnje trospratnog hotela Bristol iz 1911. godine u Binertovoj ulici. Bristol se među 5 prethodno izvedenih hotela u Tuzli isticao kao najveći i najopremljeniji, a i na nivou Bosne i Hercegovine je važio za jedan od otmenijih hotela, sa natkrivenom ljetnom baštom i teniskim igralištem. Objekat je predstavljao središte javnog, kulturnog i zabavnog života grada. Godine 1920. u hotelu je

³⁵ Lj. Mladenovic, *Stara Despića kuća*, «Oslobodjenje Sarajevo», 7 april 1953, str. 7; J. Lešić, *Pozorišni život Sarajeva (1878-1918)*, Sarajevo 1973; Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine o proglašenju Despića kuće u Sarajevu nacionalnim spomenikom (Sarajevo, 15-22 mart 2005)

³⁶ *Današnje stanje konstrukcije, uslijed posljedica slijeganja tla, je takvo da je zabranjen pristup u unutrašnjost objekta, a oko objekta su postavljene skele koje onemogućavaju pogled na ulične fasade - Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Historijske građevine Kina Centar, općina Tuzla nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 04. do 06. novembra 2015. godine u Sarajevu*

³⁷ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Historijske građevine Kina Apolo u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 04. do 07. novembra 2014. godine u Sarajevu

počelo sa radom Narodno pozorište iz Sarajeva³⁸, koje je za nešto više od 2 mjeseca rada izvelo 33 predstave.³⁹

Što se tiče gradnje stambenih objekata, karakterističan je primjer Lukavca s kraja XIX vijeka, koji u ovom periodu postaje značajno industrijsko mjesto. Specifično je po tome što se u urbanističkom razvoju mogu prepoznati karakteristične evropske tendence gdje se striktno vodi računa o "esnafskoj" i klasnoj raspodjeli urbanog prostora: Prvo je izgrađeno radničko naselje i to odvojeno za nekvalifikovane i kvalifikovane radnike (Majsterhaus). Kao dokaz visokog standarda može poslužiti činjenica da je čak i naselje za nekvalifikovane radnike bilo snabdjeveno toplom vodom. Odvojena je bila i kolonija za majstore "Poljska kolona", koji nisu željeli živjeti u tipičnom radničkom naselju, već u individualnim kućama. Potom je izgrađeno "Činovničko naselje", luksuzno opremljeno i hortikulturno osmišljeno, uporedivo sa "Oficirskim paviljonima" iz istog perioda u Sarajevu.⁴⁰ Na samom kraju naselja do 1912. godine se izgradila Fabrička bolnica, koja se kasnije adaptira u "Vilu Solvay" (**fotografija 8**), namijenjenu stanovanju industrijskog pogona. Pored urbanizma, u ovom slučaju je karakteristična jedinstvena secesijska arhitektura vile koja je proglašena nacionalnim spomenikom BiH.⁴¹

I na polju arhitektonskog stvaralaštva vezanog za prosvjetno-pedagoški Tuzla je pratila evropske tendence koje su se u BiH posebno reflektirale na razvoj Sarajeva.

Austrougarska vlast je izgrađivala školski sistem u Bosni i Hercegovini u skladu sa svojom generalnom politikom. Osnovni cilj prosvjetne politike je bio da stvori sloj obrazovanih ljudi koji će se uklopiti u sistem nove uprave. Stvaranjem sloja intelektualaca ubrzan je razvoj građanskog društva u BiH na

³⁸ Objekat je izveden 1896/1898. godine u duhu historicizma, uporedo sa izgradnjom objekata izvedenih u istom maniru u Tuzli - Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Historijske građevine Narodnog pozorišta u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 11. do 18. septembra 2007. godine u Sarajevu

³⁹ Usljed slijeganja tla konstrukcija objekta je oštećena, te je 1960. godine hotel srušen. Nakon toga je na stabilnom terenu pored Tuzlanske pivare izveden novi hotel kojem je dat isti naziv. - Suad i Nihad Buljugić. *Tuzla, sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 2010. godina, str. 138

⁴⁰ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju graditeljske cjeline Oficirskih paviljona

u Sarajevu sa sjednice održane tokom oktobra 2010. godine u Sarajevu

⁴¹ Semir Hadžimusić, Adi Ćorović, Vila Solvay u Lukavcu. (historijski osvrt i arhitektonski opis nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine) - Gračanički glasnik br. 44/22, novembar 2017. Gračanica: Monos, 2017. - <https://gracanickiglasnik.ba/broj-44-22/22.12.2018.>, str. 36-49; Odluka komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju historijske građevina, Vila "Solvay", općina Lukavac nacionalnim spomenikom sa sjednice održane u Sarajevu od 04. do 06. novembra 2015. godine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 9/16.

prelazu iz XIX u XX vijek, a modernizacija školstva je imala dugoročan uticaj na politički, ekonomski, socijalni i kulturni razvoj.⁴²

Graditeljska cjelina školskih zgrada iz Gimnazijske ulice u Sarajevu predstavlja najstariju i najočuvaniju graditeljsku cjelinu školskih zgrada iz austrougarskog perioda u Bosni i Hercegovini, izvedenu u periodu 1890 – 1906. godine u duhu historicizma, odnosno neorenesanse. Tu se posebno ističe Prva muška realna gimnazija (kasnije Državna klasična gimnazija; Prva klasična gimnazija; Prva gimnazija) izvedena prema projektu Karla Paržika i Augusta Butscha. Iz školskih klupa I gimnazije izašla su jedina dva dobitnika Nobelove nagrade iz cijele regije – pisac Ivo Andrić i hemičar Vladimir Prelog.⁴³

U bliskom vremenskom periodu je izvedena dvospratna zgrada Velike gimnazije u Tuzli iz 1906. godine, s tim da je prvobitni objekat izveden 1899. godine preko puta zgrade Okružne pošte. Radilo se o četvrtom izvedenom objektu te vrste u BiH, poslije sarajevske, mostarske i banjalučke gimnazije.⁴⁴

Iz navedenog se može zaključiti da su kulturna i socijalna stremljenja, kao i razvoj arhitektonskog stvaralaštva cjelokupnog tuzlanskog kraja išli u korak sa tadašnjim savremenim kretanjima, ne samo u Bosni i Hercegovini i Sarajevu kao najznačajnijem centru, već i u ostatku Centralne Evrope. Već u početnom stadiju austrougarskog perioda izveden je niz kvalitetnih historicističkih objekata koji danas imaju veliku dokumentarnu, historijsku i estetsku vrijednost, a kasnije su vršeni stvaralački eksperimenti u duhu Secesije, također u duhu tadašnjih kretanja na evropskoj sceni, koji danas predstavljaju vrijedni dokument jednog specifičnog historijskog perioda obilježenog općim ekonomskim, kulturnim i stvaralačkim napretkom.

⁴² Školstvo u BiH u austrougarskom periodu (1878-1918), Arhiv BiH, mart 2009. godine - Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Graditeljske cjeline školskih zgrada iz Gimnazijske ulice u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj 11. marta 2011. godine u Sarajevu

⁴³ Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Graditeljske cjeline školskih zgrada iz Gimnazijske ulice u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj 11. marta 2011. godine u Sarajevu

⁴⁴ Objekat je usljed slijeganja tla oštećen te je srušen 1966. godine, dok je fiskulturna sala porušena 2008. godine - Suad i Nihad Buljugić. *Tuzla, sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 2010. godina, str. 136

LITERATURA:

Sead Selimović, Senaid Hadžić. *Tuzlanski kraj 1851-1991., demografske i socijalne promjene*. Tuzla: "OFF-SET", 2007

Suad i Nihad Buljugić. *Tuzla, sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla: JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 2010. godina,

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Sabornog hrama Uspenja Presvete Bogorodice sa pokretnim naslijeđem u Tuzli nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 07. do 13. jula 2009. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Samostana sestara Kćeri Božje ljubavi Josipovac u Tuzli nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 04. do 07. novembra 2014. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Graditeljske cjeline - Šarene (Časna, Atik, Gradska, Behram-begova) džamije sa haremom, ulazni portal i mjesto Behram-begove medrese u Tuzli nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 09. do 12. februara 2010. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Konaka - Vijećnice u Gračanici nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 08. do 11. septembra 2009. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju zgrade Radničkog doma (Kinoteka) u Alipašinoj ulici br. 19 u Sarajevu nacionalnim spomenikom sa sjednice održane od 25. do 26. aprila 2013. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Industrijskog naslijeđa - Proizvodnje soli u Tuzli nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 20. do 27. novembra 2007. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Historijske građevine - Stare željezničke stanice, općina Lukavac nacionalnim spomenikom sa sjednice održane od 16. do 18. novembra 2015. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Zgrade željezničke stanice Bistrik u Sarajevu nacionalnim spomenikom sa sjednice održane. jula 2006. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Komplexa vila iz austrougarskog perioda u Petrakijinoj ulici (Vila Mandić, vila Heinricha Reitera, vila Hermine Radisch i vila Forstratha Miklaura) u Sarajevu sa sjednice održane tokom marta 2009. godine u Sarajevu,

Ibrahim Krzović. *Arhitektura secesije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Kulturno naslijeđe, 2004.

Adi Ćorović. *Kulturno naslijeđe Lukavca u kontekstu arhitektonskog naslijeđa kraja XIX i XX vijeka u Bosni i Hercegovini*. Lukavac: Naučna konferencija Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac. Lukavac: Zavod za zaštitu kulturnog i prirodnog naslijeđa Kantona Tuzla, 31.10.2015. godine
Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Palate pravde u Sarajevu nacionalnim spomenikom sa sjednice održane 21.12.2018. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Banke na Obali (bivši Objekat Filijale austrougarske banke) u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 01. do 04. decembra 2009. godine u Sarajevu

Lj. Mladenovic, *Stara Despića kuća*, «Oslobodjenje Sarajevo», 7. april 1953

J. Lešić, *Pozorišni život Sarajeva (1878-1918)*, Sarajevo 1973

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine o proglašenju Despića kuće u Sarajevu nacionalnim spomenikom (Sarajevo, 15-22. mart 2005.)

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Historijske građevine Kina Centar, općina Tuzla nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 04. do 06. novembra 2015. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Historijske građevine Kina Apollo u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 04. do 07. novembra 2014. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Historijske građevine Narodnog pozorišta u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj od 11. do 18. septembra 2007. godine u Sarajevu

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju graditeljske cjeline Oficirskih paviljona u Sarajevu sa sjednice održane tokom oktobra 2010. godine u Sarajevu

Semir Hadžimusić, MA, Dr. sc. Adi Ćorović, dipl. ing. arh. *Vila Solvay u Lukavcu. (historijski osvrt i arhitektonski opis nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine)* - Gračanički glasnik br. 44/22, novembar 2017. Gračanica: Monos, 2017. - <https://gracanickiglasnik.ba/broj-44-22/> 22.12.2018.

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Historijske građevina, Vila "Solvay", općina Lukavac nacionalnim spomenikom sa sjednice održane u Sarajevu od 04. do 06. novembra 2015. godine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 9/16.

Školstvo u BiH u austrougarskom periodu (1878-1918), Arhiv BiH, mart 2009. godine

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju Graditeljske cjeline školskih zgrada iz Gimnazijske ulice u Sarajevu nacionalnim spomenikom na sjednici održanoj 11. marta 2011. godine u Sarajevu

FOTOGRAFIJE

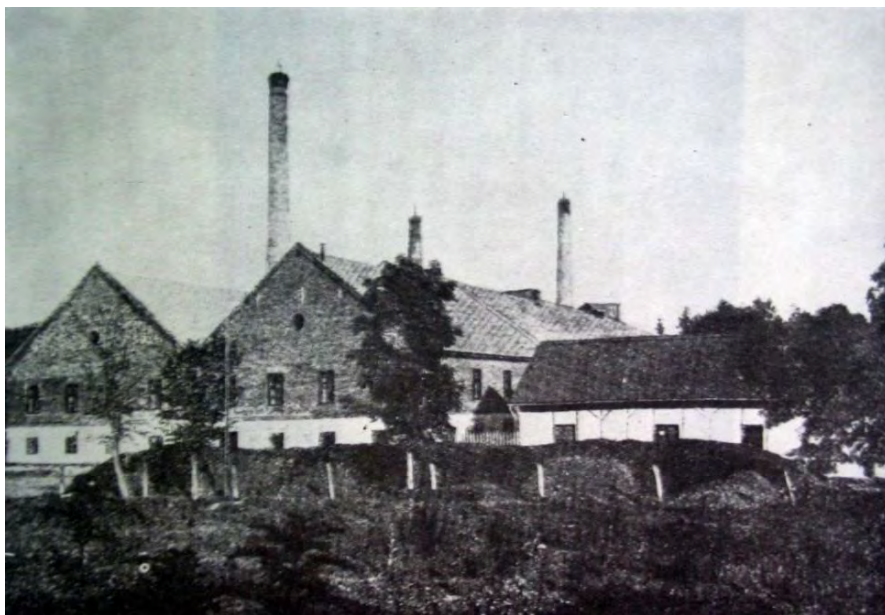
Fotografija 1 - Saborni hram Uspenja Presvete Bogorodice u Tuzli - <https://www.bastina.ba/index.php/2016-04-12-11-50-38/nacionalni-spomenici-na-prostoru-tuzle/127-saborni-hram-uspenja-presvete-bogorodice-sa-pokretnim-naslijeem-historijska-graevina> - Web stranica JU Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 24.12.2018.

Fotografija 2 – Šarena (Časna, Atik, Gradska, Behram-begova) džamija u Tuzli - Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 2010. godina

Fotografija 3 – Vijećnica u Gračanici - <https://www.bastina.ba/index.php/bastina-sjeveroistocne-bosne-broj-3/40-zavod/vijesti/606-konak-vijecnica-u-gracanic> - Web stranica JU Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, 24.12.2018

Fotografija 4 – Prva Solana u Tuzli u Siminom Hanu iz 1885. godine – Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 2007. godina

Fotografija 5 – Željeznička stanica u Lukavcu – Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 2015. godina

Fotografija 6 – Kino Centar („Koloseum“) u Tuzli – Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 2015. godina

Fotografija 7 – Kino Apolo („Koloseum“) u Sarajevu – Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 2014. godina

Fotografija 8 – "Vilu Solvay" u Lukavcu – Arhiva Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 2015. godina

ARCHITECTURAL HERITAGE OF TUZLA REGION IN THE CONTEXT OF ARCHITECTURAL HERITAGE THE END OF THE XIX AND XX CENTURY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The establishment of the Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina in 1878 changed the political, economic, social and cultural preconditions of the development of the Bosnian society, which largely reflected on architectural creation. A new infrastructure and school system is being established and an unprecedented economic development has been recorded. By strongly reflecting on the physiognomy of urban centers which record metamorphosis. In addition to Sarajevo as the capital city, Tuzla is gaining in importance because it has important natural resources on the basis of which the industry was developing, and it is the most important urban center towards the East. The number of foreigners who contributed to general economic and cultural development has grown, and the number of illiterates has fallen. Regarding architectural creativity, in addition to the construction of residential workers' settlements, great attention was paid to the construction of public administrative, catering and military facilities, and great attention was paid to the form that was supposed to represent the strength of the new administration and symbolize European aspirations. Accordingly, the development of the architectural creation of the Tuzla region has kept pace with the contemporary trends of today, not only in Bosnia and Herzegovina and Sarajevo, as the most important center, but also in the rest of Central Europe.*

Keywords: *Architectural heritage, Tuzla region, XIX and XX century, Bosnia and Herzegovina*